

RECENZJA

S. Kowalik (red.) (2010), *Psychologia ucznia i nauczyciela. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN

AGNIESZKA LASOTA

Katedra Psychologii, Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków
Chair of Psychology, Pedagogical University, Kraków
e-mail: aglas@poczta.fm

Książka ta stanowi realizację pomysłu redaktora naukowego podręcznika, profesora Stanisława Kowalika, specjalisty w dziedzinie psychologii społecznej i rehabilitacyjnej. Jako wieloletni wykładowca psychologii na kierunkach nauczycielskich poprzez tę publikację chciał przekazać przyszłym pedagogom wiedzę psychologiczną w inny sposób niż dotychczas. Współautorami są głównie psychologowie społeczni. Pomysłodawca podręcznika ujął w nim interakcyjne podejście nauczycieli i psychologów szkolnych, ich wspólny cel, jakim jest koncentracja na problemach edukacyjnych. Książka zawiera 12 rozdziałów, w których są zauważalne trzy grupy problemów tematycznych: nastawione na ucznia, na nauczyciela oraz na instytucję, jaką jest szkoła.

Pierwsze dwa rozdziały autorstwa prof. Kowalika ukazują autorską koncepcję myślenia o edukacji z perspektywy psychologa. Jest ona jednym z pomysłów wykorzystania wiedzy psychologicznej w celu polepszenia oddziaływań edukacyjnych i wychowawczych. Kolejne rozdziały tej publikacji mają stanowić pewien rodzaj egzemplifikacji tej koncepcji. Ukazano najbardziej powszechne problemy edukacyjne oraz sposoby umiejętnego ich rozwiązywania. Bardzo celnym posunięciem autorów podręcznika są załączniki, zamieszczone na końcu każdego rozdziału. Podano tam konkretne metody diagnozy, które mogą być wykorzystywane także przez pedagogów, a nie wyłącznie przez psychologów.

Dążeniem autorów, co moim zdaniem się udało w całości, było „stworzenie jednolitej płaszczyzny myślenia” o problemach edukacyjnych dla pedagogów, nauczycieli i psychologów.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Psychologia w szkole. Zarys problematyki*, autor przywołuje tło historii psychologii szkolnej. Opisuje, kiedy po raz pierwszy zetknięto się z terminem „psychologa szkolnego”, a także dwojaki sposób rozumienia psychologii szkolnej – z perspektywy edukacyjnej oraz klinicznej. Opisana została rola psychologa szkolnego w oświacie, zadania, wymagania wobec nich, a także aktualne badania ukazujące obecny status zawodowy psychologów szkolnych i zestawienie oczekiwań nauczycieli wobec psychologów pracujących w szkolnictwie. Badania te jednoznacznie pokazują, jak bardzo rola psychologa szkolnego jest pomniejszana, odrzucana jego pomoc oraz redukowany zakres umiejętności i pracy. Autor zwraca uwagę na istnienie silnego stereotypu społecznego, według którego psycholog zajmuje się prawie wyłącznie diagnozą indywidualną uczniów, natomiast interwencja, konsultacje czy praca z dzieckiem jest przypisywana kompetencjom nauczyciela i pedagoga. Najnowsze badania wykazują, że psychologowie szkolni poświęcają 50% czasu pracy na diagnozę, 20% na terapię, a 6% na konsultacje z nauczycielami i rodzicami, natomiast psychologowie zatrudnieni w poradniach

skupiają się przede wszystkim na terapii, nie mają jednak bezpośredniego kontaktu z nauczycielami.

Autor przedstawia trzy modele zawodu psychologa szkolnego. Za badaniami Sheridan i Gutkin (2000) wyróżnia model medyczny, w którym psycholog zajmuje się dzieckiem dysfunkcyjnym, wymagającym specjalnej terapii. Jest to model oparty na pracy z dzieckiem z zaburzeniami rozwojowymi. Model ekologiczny to taki, w którym psycholog szkolny stawiany jest obok rodziców, nauczycieli i rówieśników jako element ekosystemu dziecka. Dlatego opieką psychologa zostają objęte profilaktycznie wszystkie dzieci. Autorkami trzeciego konstruktów są polskie badaczki Kaja (2001) i Brzezińska (2005). Jest to model wspomagania rozwoju, w którym psycholog staje się doradcą dzieci, młodzieży i dorosłych. Profesor Kowalik proponuje czwarty model roli psychologa szkolnego, nazwany modelem problemowym. Najważniejszy jest bowiem problem, jaki ma uczeń, a zadaniem psychologa szkolnego ma być pomoc w jego rozwiązaniu.

Rozdział drugi został poświęcony umiejętności rozpoznania problemów uczniów i ich rozwiązywania przez nauczycieli. Szczególnie ciekawie został poruszony temat dotyczący wiedzy będącej regulatorem profesjonalnych działań nauczycieli. Autor opisuje trzy rodzaje wiedzy określające profesjonalne postępowanie nauczycieli. Pierwszy typ to wiedza potoczna, zdroworozsądkowa, wynikająca z doświadczenia nauczyciela. Innym rodzajem wiedzy nauczycieli to wiedza instytucjonalna, dotycząca norm, zasad przepisów panujących w szkole. Trzeci, bardzo rzetelny rodzaj wiedzy, to wiedza naukowa. Autor przekonuje, że profesjonalne podejście nauczyciela musi się opierać w dużym stopniu właśnie na wiedzy naukowej.

Zostały przywołane ciekawe badania przeprowadzone na grupie nauczycieli, dotyczące najczęstszych problemów uczniów w szkole oraz oceny poczucia bezradności wobec takich problemów. Zdaniem nauczycieli uczniowie mają najwięcej problemów dydaktycznych, lecz największa bezradność ze strony

nauczycieli pojawia się podczas rozwiązywania problemów wychowawczych. W dalszej części zwrócono uwagę na strukturę problemów uczniów oraz postępowanie nauczycieli. Czytelnik może się zapoznać z czterema typami rozwiązań przedstawionymi przez autora, choć najwięcej miejsca poświęca on funkcjonalnemu rozwiązaniu problemów szkolnych, opisując strategię działania, w skład której wchodzi takie elementy, jak: rozpoznanie, diagnoza funkcjonalna oraz projekt interwencji, jego realizacja i ocena.

Rozdziałem bardziej nastawionym na praktyczne, gotowe wskazówki działań w pracy nauczyciela jest część autorstwa J. Urbańskiej i M. Urbańskiego *Skuteczne uczenie się w szkole*. Wprowadzenie do rozdziału stanowi fragment opisu kilku typowych lekcji w szkole. Autorzy prezentują różne sposoby myślenia na temat skutecznego uczenia się. Koncepcja najbliższa autorom zakłada, że efekty kształcenia zależą przede wszystkim od działań samego dziecka. Ukazują, jak nauczyciel może kształcić u uczniów umiejętność efektywnego uczenia się. Zwracają uwagę na czynniki, które mają ogromny wpływ na umiejętność uczenia się przez dzieci: czynniki organizacyjne, motywacyjne, emocjonalne czy komunikacyjne. W załączniku nauczyciele mogą znaleźć wiele cennych wskazówek, jak uwzględniając te uwarunkowania uczenia się, doskonalić własne kompetencje dydaktyczne w celu wspomagania rozwoju umiejętności efektywnego uczenia się przez dzieci. Opisane zostały przykładowe czynności nauczyciela, które mogą wspierać i rozwijać kompetencje uczniów, sprzyjające lepszemu uczeniu się (np. zarządzanie czasem, miejscem nauki, umiejętność korzystania z pomocy naukowych, współpraca w grupie, radzenie sobie ze stresem czy emocjami).

Rozdział czwarty, którego autorem jest D. Rosiński, opisuje trudności wychowawcze i sposoby ich rozwiązywania, z jakimi nauczyciele spotykają się na co dzień. Rozumienie pojęcia trudności wychowawczych rozpoczyna od przykładu z życia codziennego, opisującego sytuację jednego z uczniów. Autor wyjaśnia takie pojęcia, jak: zaburzenia

zachowania, zaburzenia socjalizacji, a także różnice pomiędzy trudnościami wychowawczymi, problemami wychowawczymi oraz niedostosowaniem społecznym. Opierając się na typologiach klinicznych DSM-IV oraz ICD-10, przybliży objawy zaburzeń zachowania. Wskazuje na ważność protodiagnozy, która powinna być stawiana przez nauczyciela jak najwcześniej. Skupia się na ocenie wrażliwości nauczycieli na problemy wychowawcze ich uczniów oraz umiejętności definiowania przez nich obserwowanych problemów. Ukazuje rodzaj działań wykorzystywanych w pracy nauczyciela wobec dzieci z zaburzeniami socjalizacji. Na zakończenie autor umieszcza Skalę Zaburzeń Socjalizacji – narzędzie autorstwa prof. Kowalika do oceny poziomu zaburzeń zachowania uczniów.

Problem adaptacji uczniów do warunków szkolnych został przedstawiony w kolejnym rozdziale autorstwa M. Wilskiego. Wprowadzenie do tematu stanowi opis studium przypadku jednego z uczniów typowej szkoły podstawowej, po którym zostaje omówiony proces przystosowania ucznia do szkoły z uwzględnieniem perspektywy społecznej, zadaniowej i organizacyjnej. Autor zwraca uwagę na poszczególne elementy rzeczywistości generujące trudne sytuacje szkolne, takie jak: relacje pomiędzy uczniami, uczniem a nauczycielem czy uczniem a szkołą. Uświadamia nauczycielom posiadanie przez dzieci zasobów psychologicznych i biologicznych wykorzystywanych (lub nie) w radzeniu sobie z sytuacją trudną, głównie z sytuacją stresową związaną z problemami szkolnymi. Odwołuje się do znanej teorii zachowania zasobów Hobfolla oraz do koncepcji trzech stylów radzenia sobie ze stresem: zorientowanym na emocjach, zadaniu czy unikaniu. Swoje opracowanie autor zakończył wskazówkami dotyczącymi postępowania nauczycieli w stosunku do uczniów w celu wspomagania ich w lepszej adaptacji do szkoły. W załączniku zostały umieszczone dwa schematy rozmowy/wywiadu nauczyciela z uczniem wykorzystywane podczas diagnozowania problemów z adaptacją szkolną.

Sposobom oceny osiągnięć edukacyjnych uczniów przyjrzał się i opisał je R. Koc. Autor

opierając się na modelu odniesienia, przedstawia typ procesu oceny osiągnięć uczniów. Odwołuje się do pojęcia atrybucji. Zwraca uwagę na wiele mechanizmów psychologicznych, które mogą utrudniać rzetelną ocenę ucznia (np. błąd atrybucji, efekt halo, efekt szatański czy stereotypy). Autor próbuje wyjaśnić, skąd biorą się błędy, zniekształcenia i rozbieżności w ocenie osiągnięć ucznia. Jego zdaniem takie błędy, jak błąd tendencji centralnej czy efekt pierwszeństwa, to ograniczenia poznawcze powodujące typowe zniekształcenia w procesie ewaluacji. Autor przekonuje, jak ważna jest ocena pracy ucznia oraz jaką rolę odgrywają konsekwencje oceny osiągnięć dzieci w szkole. Zamiast podsumowania czytelnik otrzymuje zestaw zaleceń do rzetelnej i skutecznej oceny ucznia. Załącznikiem jest opracowana przez autora opisowa metoda jakościowa do pomiaru osiągnięć szkolnych.

W rozdziale 7, również autorstwa R. Koca, została ujęta problematyka konfliktu w szkole. Autor stawia pytanie, czy konflikt w środowisku szkolnym zawsze stanowi zagrożenie, czy można go rozpatrywać także w kategoriach szansy, mobilizacji do działania. Opracował powiązanie pomiędzy wybranymi czynnikami wywołującymi konflikty a ich konsekwencjami. Przypomina istniejące style reagowania na sytuację konfliktową, ze szczególnym uwzględnieniem przyjmowania określonych ról w grupie. Prezentuje własny pomysł na rozwój konfliktu, jego etapy oraz sposoby kierowania nim (negocjacje, mediacje, arbitraż). Pokazuje różnice pomiędzy negocjacjami a mediacjami. Jego zdaniem najlepszą metodą kierowania konfliktem w szkole jest właśnie mediacja. W załączniku znajdziemy narzędzia do diagnozy sytuacji konfliktowej w szkole. Jest to bardzo ciekawe opracowanie na podstawie amerykańskiego programu przeciwdziałania konfliktom, które może być stosowane jako diagnoza relacji wewnątrzgrupowych, na przykład w klasie.

O współpracy pomiędzy szkołą a rodzicami uczniów możemy przeczytać w rozdziale napisanym przez M. Miotk-Mrozowską. Autorka rozpoczyna od przedstawienia prawnych sytuacji funkcjonowania relacji szkoła-rodzi-

ce na terenie Polski i innych krajów, zwracając uwagę na coraz częstszą „edukację domową”. Opisuje relacje pomiędzy rodzicami a nauczycielami, ich postawy, komunikację oraz czynniki, które w dużej mierze wpływają na relację pomiędzy nimi. W podsumowaniu autorka odwołuje się do pięciu bardzo celnych „przykazań” autorstwa prof. Kowalika, dotyczących zasad budowania dobrych relacji pomiędzy ludźmi, w tym przypadku pomiędzy rodzicem a nauczycielem. Kolejna część opracowana przez tę autorkę została poświęcona nowoczesnym technologiom informacyjnym i komunikacyjnym w procesie edukacji. Nauczyciele zostają wprowadzeni w tajniki wiedzy dotyczącej kształcenia na odległość, platform i portali edukacyjnych, a także umiejętności wykorzystywania tych technologii przez nauczycieli w swojej pracy. Autorka porusza szczególnie ważny problem, który pojawił się w ostatnich latach, a mianowicie zjawisko „wykluczenia cyfrowego”. Okazuje się bowiem, że u dzieci, które nie mają dostępu do Internetu, które nie korzystają na co dzień z komputerów, można zaobserwować objawy porównywalne do typowych objawów wykluczenia społecznego.

Z treści możemy dowiedzieć się również, jak dużą zaletą jest możliwość korzystania z tych nowych technologii w celu kompensacji trudności w procesie uczenia się osób niepełnosprawnych czy z różnymi dysfunkcjami (np. wzroku czy słuchu). Konkluzją tego rozdziału może być stwierdzenie, że nowe technologie stanowią istotny kapitał społeczny.

Rozdział dziesiąty, którego autorem jest prof. Kowalik, przybliży czytelnikowi problematykę integracji uczniów niepełnosprawnych z uczniami zdrowymi. Zostają przedstawione pozytywne i negatywne aspekty procesu integracji w szkole, rodzaje integracji oraz różnice pomiędzy edukacją integracyjną a inkluzywną, co w praktyce jest bardzo trudne. Autor przedstawia wiele koncepcji na temat procesu integracji edukacyjnej, a następnie bardzo klarownie dokonuje syntezy tej wiedzy. Należy zwrócić uwagę, że autor prezentowanych treści sprawnie łączy zadania

psychologa w tym zakresie. Jako dodatek zostały przedstawione dwa eksperymenty, służące do oceny wyuczalności dziecka niepełnosprawnego.

Kolejny rozdział skupia się wokół promocji szkoły i jej współpracy ze środowiskiem lokalnym i, moim zdaniem, jest bardziej skierowany do dyrektorów placówek czy ich menedżerów niż do nauczycieli i psychologów. Autor (R. Koc) zwraca uwagę na cechy atrakcyjności szkoły dla rodziców i przyszłych uczniów. Szkoła została ukazana jako organizacja; opisano cechy dobrej szkoły, interakcje szkoły z otoczeniem oraz to, jak bardzo ważny jest wizerunek szkoły i jej promocja. Zostały przedstawione techniki i narzędzia pozwalające na stworzenie i utrzymanie pozytywnego wizerunku szkoły, takie jak: *media relation*, *lobbying*, planowanie działań promocyjnych szkoły czy zakres współpracy z rodzicami. W zakończeniu rozdziału podano przykład badania fokusowego do diagnozy wizerunku szkoły.

Ostatni rozdział, z psychologicznego punktu widzenia jeden z najciekawszych w tej publikacji, dotyczy osobowości i specyficznych problemów psychologicznych nauczycieli. M. Wilski przybliży czytelnikom cechy osobowości nauczyciela, które powinien mieć „dobry” nauczyciel. Opierając się na trzech typach osobowości (reaktywnej dryfującej i rozwojowej), ukazuje własną rozwojową koncepcję osobowości nauczyciela określaną jako „wachlarz kompetencji”. Bardzo istotna rzecz, na którą autor zwrócił także uwagę, to etyczne aspekty zawodu nauczyciela. Odwołując się do cech indywidualnych oraz aspektu instytucyjnego, przedstawił ich wpływ na możliwości rozwoju osobowości nauczyciela (np. brak wsparcia społecznego), a także możliwe problemy psychologiczne, z jakim nauczyciele mogą mieć lub mają do czynienia (wypalenie zawodowe, duży poziom stresu). Treści zawarte w załączniku stanowią swoistą zachętę do prowadzenia grup Balinta w środowisku nauczycielskim.

Podsumowując: publikacja ta zawiera treści, które gromadzą wiedzę z zakresu trzech

obszarów tematycznych: problemów uczniów, osobowości i kompetencji zawodowych nauczycieli oraz szkoły jako instytucji. Dlatego też jedne rozdziały są bardziej interesujące dla psychologów, inne dla pedagogów, a jeszcze inne są skierowane do osób kierujących zespołem nauczycieli i instytucją, jaką jest szkoła.

Książka stanowi swoisty przegląd różnorodnych podejść i koncepcji, aczkolwiek autorom udało się dokonać bardzo jasnych i zrozumiałych syntez tych koncepcji.

Jak już wspomniałam na początku, jest to podręcznik dla studentów kierunków nauczycielskich i rzeczywiście wiedza psychologiczna jest dostosowana do poziomu i możliwości odbioru czytelnika. Dużym walorem publikacji są z pewnością przykłady wzięte z życia, praktyczne scenariusze i metody do wykorzystania przez nauczycieli, a także próba pokazania kierunku możliwości radzenia sobie w sytuacjach trudnych zarówno dla uczniów, jak i dla nauczycieli.

BIBLIOGRAFIA

- Brzezińska A. (2005), Jak skutecznie wspomagać rozwój? [w:] A. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, 684–708. Gdańsk: GWP,
- Kaja B. (2001), *Problemy psychologii wychowania. Teoria i praktyka*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej.
- Sheridan S.M., Gutk T.B. (2000), The ecology of school psychology: Examining and changing our paradigm for the 21st century. *School Psychology Review*, 29, 385–502.